

A TESTVÉRGYÜLŐLSÉG TRAGIKUMA AISKHYLOSNAI, EURIPIDESNÉL és SCHILLERNÉL.

(Befejező közlemény.)

V.

A jelenet¹⁾ néhány sor híján 400 sorra terjed, tehát az egész darabnak közel negyedrészt tölti be (261—636) versek —

Polyneikes jön. Óvatosan nézdel körül. Tart a cselszövénytől, pedig béke alkura jött. Kardja markolatján tartja kezét. Ez hú barátja.

„A mig e kardot fogja jobbom, biztosan
Kezemben addig bátorságom záloga.

Észreveszi a kart, ki kérdi: honnét valók. A kar elmondja, (267—68), miként jutott Thebába és az ostrom miként zárta el az utat Delphitől. Ekkor Polyneikes megismerteti magát, mi műszerkezeti hiba, de élénk hatást tesz a kar hódolata Oidipus száműzött sarja iránt és alkalmúl szolgál, hogy a Jokaste megjelenése előkészíttessék, mert a kar hívja ki az úrnőt. Jokaste és Polyneikes közt a viszontlátás örömét Euripides meghatóan festi. Általában ő az antik kor Racineja. Nem hiában hordozá Racine mindig zsebében Euripides egy-egy művét. A lágyabb indulatok rajzában nem éri őt utól egy sem az antik írók közt. Kiváló szép a következő passus:

„Mit szóljak: oh kezem, szavam
Miként öleljen, simogasson.
Ide s tova mozogva
Rég feledett tánc gyönyörét
Ujongva, lejtve, élvezem.

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a jelenet szót nem szoros értelemben veszem, mert e szerint voltaképen 3 jelenet: első: Polyneikes és a kar; második: Polyneikes és Jokaste; harmadik: Polyneikes és Eteokles közt játszik le.

Szerette gyermekem
 Pusztán hagyáu ősi lakunk,
 Száműzetésbe küldetél
 Ten véred által.
 Bizony vártak barátid,
 Bizony várt Theba is! (312—321.)

A szív megáradó érzelmeit híven adja vissza az ízgatott dochmius, cretikus és jámbus bizonytalan hullámlása. Jokaste valódi nő, ki legelőbb is fia házasságáról tudakozódik és azt sajnálja, hogy nem ő gyújtá meg a hymen fáklyáját az ara haza kísérésénél. Fáj-lalja, hogy a menyasszony nem fürdött meg Ismenos szent vizében és hogy a nász csendben folyt le és nem zengett a város a hymenaiáktól. Önmagát okolja a beállott gyászos viszályért. A kar gnomává emeli Jokaste érzelem-teljes reflexióját:

„Az asszonynép szül kinos vajudás közt
 S mégis csodamód szeretik a gyermeket. (355—56.)

Polyneikes iránt Euripides kiváló rokonszenzettel viseltetik. Azt a választ, mit Polyneikes Jokaste örömteljes kifakadására ad, a fiúi szeretet mély hangulata lengi át. Lehet-e önző, hideg, számító hon-áru-ló az ki így szól:

„Könyhullatások közt jövék haza
 Nagy későn látni még házunk s az istenek
 Oltárait, a tornatért, hol edzetém
 S Dirké forrását, a honnét elfűzetém,
 Könyezve látom újra a szent helyeket.“

Egy ily nemes érzelmektől áthatott szívben, hogy keressük azt a keserű forrást, melyet a testvérgyűlölet fakaszt? Sőt tovább megy és így szól:

„Rokont gyűlölni oly nehéz anyám, (374—75.)
 S nehéz a régi frigyét szertebontani.

És kérdi atyja, hogy létét? Ő a kiátkozott fiú kérdi:

„Mondd mit csinál lakában jó öreg atyám
 A ki szegény vak? És mit jó nővérem?
 Talán siratják szomorú futásomat. (376—78.)

És anyja iránt mily gyöngéd és előzékeny. Anyját kéri, hogy kérdezze szabadon:

„A mit akarsz anyám nekem is kedves az.“

Jellemző és a korszellem eleven hatása érzik azon stichomythikus párbeszédben, melyben megmagyarázza Polyneikes : mi a száműzetés? A hazaszeretet, mely a szellemi együttérzésben, a polgári műveltség áldásaiban való részvételben találja a hazát: párhuzamba állítható az ókor legszebb nyilatkozataival, melyek a haza édes szerelméből fakadtak. E tekintetben maga Euripidesnek egy töredéke tehető párhuzamba, melyet Lykurgus szónok őrzött meg. Olvasható : *Κατὰ Λεωκράτους* cz. beszédében XXIV. 100. §-ba.²⁾

A jellemfestés szempontjából, ha kifogás emeltetnék Polyneikes érzelmessége ellen; magyarázatát Polyneikes e jellemvonásának abban találom, hogy Euripides igen tapintatos módon látható rokonszenvet árul el Polyneikes iránt. És mi volna igazságosabb, mint a költőnek a rokonszenv könyeit sírni a bujdosó és jogtalanul számkivetett testvér sorsa felett?

Aztán az édes anya mindig a megvetett, a szenvedő gyermeket szereti jobban Jokaste és Polyneikes közti párbeszédből megtudhatjuk, hogy Adrastos leányát egy jóslát csodálatos teljesedése következtében nyerte nőül, ki által hatalomhoz és befolyáshoz jutott. Ekkor jön Eteokles. Mig Polyneikes ajkáról csak a szeretet szózata hangzott Eteoklesről, szót sem ejtett, mert a gyűlölet szavát elfelejté az édes otthon és jó anya láttára: addig Eteokles hidegen kérdé, hogy miért szakíttatá vele félben hadi készülődéseit és mi oka, hogy ezt befogádták, rábeszélve engemet. *Ε τόνδε*—istum contemptim van mondva. Hogy Eteokles vadul és zordonan nézett körül, kitetszik Jokaste csillapító szavaiból, melyek igen jellemzők :

Megállj! A gyors ítélet nem lehet igaz ;

Bölcs férfi megfontolva mond ki szót?

Szemed villámát és ziháló kebledet

Mérsékelj, hisz nem a Gorgon fő néz reád.

Édes fivéred az, kit látsz magad előtt.

Azután Polyneikes :

„De még te is fordulj már fivéred felé

Polyneikes ; mert hogy ha rátekint szemed

Szemében nézve jobban fogadod szavát.

E sorok eszünkbe juttatják Schiller *Braut von Messinájából* azt a helyet, midőn Don Manuel és Don Caesar kibékülve fe-

²⁾ Rokonszen helyek Jon 675 és köv. Plutarkhos: de exilio II. 16. Dante *Paradicsom*. XVII. 55.

dezik föl egymás nemes arcvonásait. Addig a gyűlölet nem engedi, hogy a rokon vonásokat meglássák. Oh, most a szívnek kellett látni. Az is jellemző, mit Patin ki is emel, hogy Eteokles nem Polyneikheshez szól előbb, hanem Jokástétől kérdi: „Mi kell? Nos a beszédet kezdje valaki (447) elárulja Rechthaber természetét. Végre megkezdí, Polyneikes előadni a maga dolgát. Érezhető Euripides rokon-szenve irányában. Mig Polyneikes himezetlen őszinteséggel kezdí:

„Az igazság beszéde mindig egyszerű,
Sok czifra szóra nem szorul soha.“

kijelenti, kész táborával elvonúlni, testvérével egyenlően osztozni, holott jogos uralmából testvére megfosztá, egységök ellenére. Ugyanis úgy egyeztek, hogy a hatalmat az egyik évben Eteokles, a rákövetkező évben Polyneikes bírja. Az év eltelt és Polyneikest a hatalomból kizárta, számkivetésre kényszeríté. Ő sem egyenesen Eteokleshez intézi szavát, hanem anyjára hivatkozik, hogy jelentse ki nevében az egyszerű igazságot, melyet a bölcsék és a köznapi tömeg egyaránt annak ismer. A kar Polyneikes előadását tetszéssel fogadja. Mit felelt Eteokles? Egy hideg gnomával kezdí. Ha egy lenne — így szól — az igazság mindenkinek, soha sem volna vizsály, de a valóságban nem úgy van. Ellenvetései meglehetősen erőtlenek. Még az igazság lászatát sem bírja megadni Euripides Eteokles szavainak. Mert mit mondjunk a casuistika ily fordulatára:

(324—25.)

Ha jogot tiprani kell a hatalomért
A jogtalanság szép, bár törvény a kegyesség.

Legyen harcz, háború, ő nem fog szolgálni másnak, ő a hatalmat ki nem bocsátja kezéből. Megható a kar igazságérzete, melylyel kijelenti, hogy helyeslést csak a szép dolgokra mondhat, de ez nem szép dolog, hanem az igazságra nézve keserű. Ekkor szólal meg Jokaste. Kínkel a maga Phoenissae kiadásában Jokaste kiemeli a gyönyörű és rhetorikai szempontból jeles passust az igazságosság és méltányosság magasztalására és emlékeztet az isteni kegyelem lényegének azon fennségees ecsetelésére, mely a Shakespeare „Velencei kalmárjá“-ban Porcia beszédében található. Álljon itt e szép passus:

Portia: A kegyelem kényszerről mit se tud,
Az mint az ég szelid esője, hull
Alá a földre: s kétszer áldva van, —
Megáldja azt, ki ád, — és azt ki vesz.

Hat ílmasokban leghatalmasabb;
 Trónjában ülő fejedelmet ez —
 A koronánál jobban ékesít.
 Pálczája földi kényszerhatalom
 Fenség s dicső méltóság küljele,
 Melyen királyok ijedelve ül:
 De a pálczás erőnél több a kegy;
 Királyi szívek ennek trónusi; —
 Magúak istennek sajátja ez;
 A föld hatalma égihez közelg,
 Ha jogszigort kegy enyhít. — Oh zsidó,
 Ámbár ügyed jogos, gondold meg ezt,
 Hogy senki köztünk jogszigor szerint,
 Nem nyerne üdvöt; mind kegyért könyörgünk,
 S e kegy gyakorlatára útasít
 Imánk is. — Oly czélből hozám föl ezt,
 Hogy enyhítsd jogszerű kívánatod:
 Ha nem, Velence széke szigorú
 Ítéletet hoz e kalmár fölött.

Velencei kalmár IV. felv.

Athén szelleme sugárzik e passusból:

Az emberek közt az egyenlőség szabály,
 Ki többet bir az ellen kész a háború,
 Ki kevesebbet annál kész a gyűlölet. (338—40.)

A mérték és egyensúly nélkülözhetetlen eszközei az emberek közti közlekedésnek; szabályosság kormányozza az égi testeket is. Pompás entymemával tér reá a fenforgó vizsályra. Eteoklestől kérdi, hogy ha a nap és éj szolgál az embereknek, te nem vagy-e hajlandó a házban az egyenlő részt átengedni Polyneikesnek? Polyneikesnek megragadó erővel lobbantja szemére, hogy miként is tudta magát rá venni arra, hogy hazáját feldulja. Ha diadalt arat, hogy szentel tropaeumot az isteneknek e felirattal:

Thebát feldulva, az isteneknek szentelé
 Polyneikes e pajzsokat. (575. v)

Euripides besző általános gnomát is, mely akár egy keresztyén predikátor szájába illik:

Igy a többek közt ezt mondja Jokaste:

Mivel halandó bir, nem is sajátja az.
 Az istenek letéteménye az csupán. (355—560.)

Mint vak éjben villám megvilágítja a sötéten közelgő vihart: úgy hangzanak Eteokles rideg szavai, melyekkel kijelenti: elég volt

a szóból; nem tágit az eddigi feltételektől: engedje át az uralmat. Ez először intés, de egyenesen testvérihez intézve szavaít kimondja a végzetes szót: „te most kimenj e városból, különben meghalsz.“ Az elutasítás e szava kipattantja a gyűlölség szikráját, mely hamar lángra borítja a két testvér lelkét. Polyneikes a gyűlöletes szóra, hogy meghalsz, férfi önérzetében sértődve kérdi:

Ki által! Vajki oly sebezhetetlen itt,
Hogy el ne veszszen általam, halált ha ad.

Eteokles kardját ragadja meg. Kitor a gyűlölség szóharcza, a melyet a csatatéren kardesapás vált föl. A stichomythikus beszédet, mely a két testvér közt kifejlődik, egész terjedelmében adjuk, mert a beszédnél tömörebb erővel a testvér-gyűlöletet kifejezni lehetetlen.

Eteokles: Jer te csak hozzám közel, nem látod-e erős kezem?

Polyneikes: Látom jól, a birlalás, hogy gyávaságra megtanít,

Et: Hát te is, mond, annyi sokkal a tusára mért jövé? . . .

Pol: Mert sokkalta jobb óvatos, mint a vakmerő vezér.

Et: Esküszóba bizva mostan látom elbizád magad.

Pol: Én jogarom kérem újra és e földben részemet.

Et: Kérheted már töllem azt, de itt e ház csak az enyém.

Pol:³⁾ Résznél többet birva te?

Et: Mondom, innét takarodj.

Pol: Hallgassátok esdeklésem.

Et: Ki hallgat meg árulót?

Pol: Szent hajléki isteneknek!

Et: Mind gyűlölnék tégedet.

Pol: Számkivetnek önhazánkból.

Et: Mért jövé számúzni te?

Pol: Jogtalanság, istenek!

Et: Te hivd Mykéné istenit.

Pol: Te bitorló.

Et: Ám de még sem én hazám vak ellene.

Pol: Örökömből te kifosztál.

Et: És a ki hozzá megöl.

Pol: Hallod jó atyám, mit tűrök.

Et: Mit tevél, azt szenveded.

Pol: Oh, anyám!

³⁾ Kinkel helyesen jegyzi meg: az elkeseredés nőttön nő: egész versek helyett rövid és sietve odavetett kérdéseit, feleleteit és felkiáltásait találjuk a képpörölő félnek. Hemistichikus beszéd váltja fel a stichomythikus sorok. A tetraméter tracheicus jellemző elevenséget fejez ki.

Et: Nincs jogod arra, hogy anyád' még emlegesd.

Pol: Oh, város!

Et: Argosba menj, ott Lerna vizét hívhatod.

Pol: Már megyek. ne félj, sajnállak jó anyám.

Et: Hadd el magad!

Pol: Már megyek, de jó atyám hadd lássam még meg.

Et: Nem szabad.

Pol: Hát nővéreimet?

Et: Nem látod őket sem többé soha.

Pol: Oh, nővérim!

Et: Mit kiáltod te ki gyűlölt vagy nekik.

Pol: Hát anyám, üdv veled!

Jokaste: Fájó üdv üdvözleted.⁴⁾

Pol: Nem vagyok többé fiad.

Jok: Mi szörnyű sorsra szültelek.

Pol: Mert ez itt bántalmaz minket.

Et: Mert viszont én bántatom.

Pol: Hol fogsz állni, a falaknál?

Et: Töllem ezt mért kérdezed?

Pol: Hogy te véled síkra szállva öljelek meg.

Et: Ez hó vágyam nékem is.

Jok: Gyermekek! jaj mit miveltek?

Pol: Majd, te azt megláthatod.

Jok: Teljesüljön hát atyátok átka?

Et: Vesszen el fajunk!

Pol: Nem sokáig őrzi kardom még hüvelyét; vért kíván,
Mert tanúm a föld, a mely szült s minden isten a tanúm,
Hogy honomból meggyalázva jogtalan elűzetém,
Szolga módra, mintha nem is Oidipus lett voln' atyám,
Ám e földet bármi sújtsa, e z az oka és nem én.
Nem jövök én jószántamból és erővel űznek el.
Udvarok védője — Phoibos — és te drága hajlok itt,
Bajnok társim, isteneknek páralgó oltárai,
Nem tudom, ha látlak újból titoket még valaha.
A reménység nem aludt ki; megsegítenek istenek.
Ezt megölve, Theba földét birni fogom egymagam (el.)

E heves szóváltás magyarázza önmagát. Csak annyi megjegyzést tesztek, hogy Polyneikes meghatottsága, melylyel a gyermekkori emlékek által megszentelt helyektől elválik, az a gyöngédség, melyet elárul azzal, hogy atyját, testvéreit látni óhajtja; az a lefordíthatatlan és a legmélyebb ivásu humorba átszapó szavak, melyekkel Jokaste

⁴⁾ Az eredeti szójátékot híven fordítám: χαίρει-χαίρετά γδ' ἔνν πείσθη.

elválík szerencsétlen fiától: mind élénken bizonyítják, hogy Euripides a megható érzelmek költője. Látható Polyneikes iránti rokonszenve, Eteokles szavaival nem bírja a meggyőzésnek még csak látszatát sem megadni. A testvérgyűlölség e genetikus rajza teljesen indokolttá teszi Polyneikes elkeseredését. Nem csak hideg Eteokles, de érzéketlen és embertelen, ki nem engedi meg testvérenek, hogy a válságos percekben atyját, nővérét még láthassa.

Az Eteokles és Polyneikes közti jelenet után mintegy új tragedia van beszöve, melyet előkészít a kar az által, hogy Kadmos városának alapításáról a thebai sárkányról, a sárkány fogakról ismert regét meséli el. Miért ép e helyen? Hogy előkészítsen Kreon és Terésia jelenetére, melyből kipattan a sorscsapások alól, mint jó aczélból a szikra: a Menoikeus önfeláldozása, a melynek méltatását, valamint a Kreon és Eteokles közti haditanácsot ez alkalommal a — Phoenissae általános jellemzése ötletéből mondtak után mellőzhetünk. Az általunk fejtegetett tárgy illusztrálására csak egy passust tartunk szükségesnek felhozni.

Eteokles rendelkezik, hogy ha Polyneikes elesnék, ne temessék el és az ki eltemeti halált szenvedjen. E passus már egészen a Sophokles Antigone-ja által szentesített felfogásra mutat, de Eteokles ajkán e helyen a kérlelhetetlen és kiengesztelhetetlen gyűlölséget fejez ki. A Kreon és Eteokles haditanácsa után Eteokles fölfegyverkezve megy el. És hogy a közhangulatot a költő mily mesteri módon tudja kifejezni, átérezhetni a következő kardalból (785 - 834.), mely pompásan festi a harcziás hangulatot. A Bakkhos-dal rythmusát, rituális stíljét Ares invocatiojára mesterien fordítja. Így mikor szól: *ἀσπίδοσφιζουρα θίασον ἔροικλον α θίασος*, Bakkhos kísérete — Aresthiasosa paizshordó és fegyveres. Menoikeus önfeláldozása után a kar újra visszatér a Labdakidák tragikus történetének legszomorúbb emlékére: a Sphinx-talány megoldásának történetére: melyből keletkezett szegény Oidipus végzetes házassága, a fiaira kimondott átok. Így jütünk el a két testvér tragediájának végkifejléséhez. Hírnök jó, Jokaste megjelen.

Megható első kérdése:

Fiam, mond, — mondd él-e, vagy már elesett. *Hírnök*: Ó él; ez aggalom ne bántson mondhatom — Jokaste kezdezősködik másik fia Polyneikes felől: A hírnök előadja a thebiai sikeres ellenállását,

Euripidesnél ez ostrom rajza élénk behatást tesz és feszíti az érdeket a bekövetkezendő események iránt a tragikus ironia szép fordulatát találjuk Jokaste válaszában, melylyel a hirnők eddigi előadására felel.

Jokaste: Igy jól adák ezt a sors és az istenek,
Mert élnek fiaim s a város mentve van. (1202—3.)

Még szánja Kreont, hogy ő fiát veszíté el. A hirnők ekkor mondja: A többit hagyj, mert eddig jó sors volt veled. Jokaste sürgeti, faggatja a hirnököt, hogy adjon elé mindent. A hirnök vonakodva elmondja, hogy Eteokles párbajra hívta ki testvérét, hogy ők döntsék el az ügyet magános harcban. A két fél a maga vezérért ép a párbajra készíti elé. A hirnök felszólítja Jokastét, hogy tegyen még egy kísérletet a két testvér kiengesztelésére. E párbaj az Euripides gondolata és mondhatom szerencsés gondolat. A figyelmet az alapgondolatra: a testvérgyűlölet tragikumára irányozza. Hogy Euripides is érti a szabatossgot: a helyzetszerűen találó kifejezést, mely se többet, se kevesebbet nem mond, de azt erőteljesen és világosan megmondja, a mi kell: jellemző például hozhatjuk föl azt a passust, melyet Jokaste a hirnők eltávozása után mond. Ez így hangzik:

„Oh gyermekem, Antigoné, a házból jöjj elé
Az istenek nem hagyják, hogy szűz hajlokod
Csöndjében élvezd hajadon örömetet.
Mert két hős bajnokot, fivéridet
A kik halálba mennek kell meggátlanod
Anyáddal: egymás által el ne essenek. (1264 — és köv.)

Bosszantó és Euripideshez nem méltó Antigoné tétovázása, ne-hogy a tömeg megszólja őket, hogy magokra mernek a férfiak közzé menni (1276. v.) Jokaste sürgeti;

Siess, siess lányom ha párbaj előtt
Futunk hozzájuk: éltem megmarad —
De ha meghaltak, velök együtt halok. (1280. és köv.)

És ez nem csak a drámai indulatok nyelvén mondott szólam: Jokaste ott vet véget életének két fia mellett. Tehát negélytől ment pathos volt Jokasté minden szava.

Valamint a zenében a szűnet gyakran a leghevesebb és legzajosabb tételek előtt egy kis pihenőt ad az érzékeknek, hogy annál mélyebben érezzük át a következendők megrázó hatását: Euripides is mesterin tölti ki azt az intermezzot, a mi lefoly a hirnők jelentése és Jokaste s Antigone kibékítő kísérlete közt az által, hogy Kreont

lépteti föl. A kar a fia elvesztése felett kesergő Krconnak elmondja a két fivér szörnyű elhatározását. Gyönyörű prosopopoiával szólítja meg Oidipus házát:

Oh, hallád-e te mindezt Oidipus laka?

Ha értenék, sírnának a falak.

Ekkor jön a hírnök. Előadja a párbaj lefolyását. Jellemző a két fiu fohásza, melyet az összecsapás előtt mondanak. Polyneikes Herához, Argos védisten asszonyához fordul oltalomért, mert házas frigye után Argos polgárául tekinti magát, hogy Polyneikes mélyen érzi a fohász jogtalan és a legszentebb érzéseket sértő tartalmát, kitesztzik e sorból: „Testvérölés rút koszorúját esdve“ (*ἑλισσιστον αἰτῶν σέβαστον, ὁμογενῆ ζωεῖν*) (1369. v.) Eteokles Pallás temploma felé fordulva rámutat a testvérgyűlölet hatalmas inditékára, midőn Pallastól kéri, hogy ölhesse meg azt, ki hazáját jött feldulni. A párbajban egy jelentős mozzanatot hozok föl, mely nem talál azon nemes vonásokhoz, melyekkel Euripides Polyneikest felruházta: Polyneikes elesik. Eteokles diadalmasan eldobja kardját és megy, hogy testvéreinek fegyveres öltönyét vigye el zsákmányul. Ekkor az elalélt Polyneikes utolsó erejét összeszedve kardját Eteokles oldalába mártja E vonást Alfieri olasz költő Polinice cz. drámájának zárjelenetében felhasználja. E jelenetben a haldokló Eteoklest anyja és nővére kéri, hogy ne haljon meg, mielőtt meg nem bocsátott testvéreinek. Ekkor Eteokles nagy erőfeszítéssel félig felemelkedve fekhelyéről így szól: „Akarjátok anyám. Jól van, jöjj testvérem, jöjj haldokló testvéred karjaiba, testvéred karjaiba, kit te öltél meg, jer és ez utolsó öleléscmben fogadd tőlem . . . a halált, melyet számodra tarték fenn. (törrel leszúrja.) Jokaste: Oh árulás, oh szörnyű bűn! Antigone: Oh, testvér. Eteokles: Meg vagyok bosszulva, meghalok. Gyűlöllek. Polyneikes: A büntetés megfelelt a bűnnek. Meghalok és megbocsátok. Igaza van Saint Marc Girardinnek, hogy a modern költészet itt is tulhajt és a dissonans utóhangot nem olvasztja magasabb öszhangba. Euripidesnél a végbenyomás öszhangzatos, ugyanis a fiai mellett kesergő Jokaste és Antigone még egyszer felkölti Eteoklesben is a gyöngéd szeretet érzelmét és habár szólni nem birt lankadó kezét reá tette.

Bár szólni nem birt, de szemében fájó köny

Beszélt a szeretetről, a mely áthatá. (1439—40.)

Polyneikes pedig így szól:

Mi elveszünk, anyám; számlak tégedet,
Szánom nővéreimet s halott fivéremet.
Ellenség lett a kedves s kedves mostan is.⁵⁾

És kéri őket, hogy hazai földben temessék el, mi lényeges mozzanat. Jokaste megöli magát. Antigone sirámot énekel. Oidipus eljön. Vándor utra indul. Antigoné követi. Oidipus összegezi a sors tragédia mozzanatait. Nevezetes nyilatkozatot tesz Oidipus:

Mert nem vagyok oly oktalan elhinni azt
Hogy szemem fényét s gyermekeimnek életét
Költám úgy, hogy nem akarta voln' az ég. (1612 és köv.)

Boldognak mondja Jokastét, kit fájdalmas ironiával *εὐτυχος* *ἕνορα* *οἴσ*-nak nevez. Tehát gyermekeiben boldog, ki gyermekeit veszté el! Kreon jön és kiadja az Eteokles nevében a tilalmat Polyneikes eltemetése iránt. Heves szóváltás keletkezik közte és Antigone közt, melyet a stichomythikus beszéd élénken tükröz vissza. Antigone kész a hősiességre: eltemetni testvérít. E szándékot Kreon így jellemzi: Ne me sség benned ez, de örült gondolat. (1681.) Minő fényt vet a gyászos háttére, minő meghatottságra olvasztja a költő a drámai megrázó végjelenetet Antigone nemes alakjának feltűntetése által. Egy sorba foglalja e hősnő jellemét. Oidipus kéri ne kísérje őt. *αἰσχροὶ ψυχῇ θυγατρὶ σὲν τιφλαῖ πατρὶ* (Oh gyász az élet vak atyával lenni.) Antigone így felel: *ὄν σωφροσύνη, ἀλλὰ γενναία, πάτερ.* (1691—2.)

Ezután következik a kiengesztelődés megragadó jelenete, mondhatni a katharsis az Oidipus lelkében. Kéri leányát, hogy vigye fiaihoz, hogy kezivel érintse, áldja meg a drága arcokat.

Antigone: nézd itt érintsd keziddel meghalt két fiad.

Oidipus: Oh, drága hullák, szerencsétlen véreim.

Antigone: A legkedvesebb Polyneikes neve! (1700 és köv.)

És elindulnak. Antigone kézen fogja a tapogatózó öregot. Antigone utolsó szava is az, hogy Polyneikest eltemetetlenül nem hagyja *ἔμει καὶ θανεῖν, πάτρι χρεῶν, σοχοῖτῳ γὰ καλύψω* (ha halnom kell is; földdel elfedem.)

⁵⁾ 1446. v. φίλος γὰρ ἐχθρός ἐγενετ' ἄλλ' ὅμως φίλος, fordíthatatlan tömörséggel fejezi ki a tragikum lényegét.

Sophokles finom ecsete kellett e két hősies léleknek tovább rajzolásához. Az ő Antigonéja és Oidipus Kolonosban drámája felveszi a thebai mondának itt elejtett fonalát és átkiséri Antigonét a hősies halálba és Oidipust a csodás megdicsőülésig.

VI.

Schiller hosszú előkészület tőn a *Braut von Messina* írására, Euripides *Phoenissae*-jét Brumoy's: *Le Theatre des Grecs* három kötetes művéből ismerte. Maga is fordított e darabból részleteket. Az ellenséges testvérek tragikuma mélyen meghatotta és már 1797 októberének elején értesíti a svájci utján levő Goethét, hogy egy az Oidipus királyhoz hasonló mese tárgygyal foglalkozék. De helyesen jegyzi meg Düntzer,⁶⁾ hogy a *Braut v. Messina* irásánál Schiller inkább Euripides *Phoenissae*-jából indult ki, mint Sophokles Oidipusából. Hogy mily hosszasan vajudott Schiller e conceptioval nyomról-nyomra követi Düntzer, bizony épen nem a költői genius előnyére. Igy 1788-ban már gondolt volna az ellenséges testvérek tragikus tárgyára. 1799 márcziusában, mikor Wallenstein-nal végre helyesen elkészült: közbe a harmincz éves háboru történetével foglalkozik behatóan, írja Göethe, hogy Schiller „az Obligat történelmi tárgygyal kifáradva anyagot keresett a szabad képzelem mezején.“ Schillernek rendkívül megnehezíti az anyagkeresést az erős öntudat, melyre eljutott a művészi alkotások terén. A sors tragedia elméletének igazolására a görög tragedia katharsisának keresztülvitelére és hozza: a régi dramai compositio formájának különösen a tragikai kar fölélesztésére irányzott kísérlet sikerére törekedett, midőn kereste a megfelelő tárgyat. Maga írja Körnernek: „a könnyelműség eltűnt, melylyel ifju korunkban oly hamar határozzuk el magunkat és a kedvet is nehezebb felkelteni, mely nélkül pedig költői tevékenység nem képzelhető.“ E levél 1801. máj. 13-ról kel, midőn már az Orleansi szüzet is befejezte. Jellemző egy költőnél a következő passus: „Egy anyagot a többek közt ismersz: a Máltai vitézeket, de ebből hiányzik a punctum saliens: egyéb meg van: hiányzik a drámai tény, melyben a cselekvény tetőződjék és a melyben megoldást leljen: a többi eszköz: az egész

⁶⁾ Erläuterungen zu den deutschen Klassikern. 52. Bändchen. Schiller's Braut von Messina. Heinrich Düntzer-Wartigs Verlag. Leipzig. 1881. 4. 1.

szelleme, a kar szerepe, az alap, melyen a cselekvény lejátszik, mindent éretten kigondoltam és egybegyűjtöttem.“ Aristoteles Schiller e nyilatkozatára a költészettan ismeret tételével válaszolt volna: „kezdeté is mintegy lelke a tragédiának a mese“ Igaz, hogy ugyan e levélben jelenti, hogy egy más tárggyal: az ellenséges testvérekkel tisztában van. Turandot majd Tell Vilmoshoz tesz tanulmányokat. Az ellenséges testvérek megalkotására újabb ösztönt adott Stolberg Aiskhylos fordítása. A Heten Theba ellen is e fordítások közt volt, mely forrásaként tekinthető a testvérgyűlölség klasszikus monda alapján létrejött feldolgozásának. 1802-ben jelenti Körnernek (szept. 9-ki levelében), hogy komolyan hozzáfogott az ellenséges testvérek kidolgozásához. 1802 Szilveszter estéjén ne-jének, sógorasszonyának és anyósának felolvasta egyrészét a készülő darabnak. Végre 1803. februárjában a darab elkészült. Két fontos nyilatkozatát kell Schillernek felhoznunk, mi álláspontunkat igazolja, hogy egybehasonlítás tárgyául vettük Aiskhylos és Euripides darabjaival. Egyiket Ifflandnak teszi, mely szerint a darabot egész szigorúan az antik tragédia mintájára szerkeszté: egyszerű cselekvény, kevés személy, kevés helyváltozás; a fősúly a karra helyezve. A másikat Humboldt-nak teszi, melyben bevallja, hogy ha a Stolberg fordítása útján Aiskhylossal behatóbban nem foglalkozik, aligha írja meg darabját. Az első előadás 1803. márcz. 19-ikén történt a weimari színházban. Egy hét múlva ismételték a nagy tetszéssel fogadott darabot. Egészen belelelkésedett. Körnernek írja, hogy a Braut von Messina előadása tette rá először egy valódi tragedia hatását. Körner dicsérettel van eltelve észrevételt tesz, hogy a Schillernél eléforduló kar inkább emlékeztet Aiskhylos, mint Sophokles vagy Euripides karaira. Még Göthe is reményét fejezte ki, hogy a kar által a színház magasabb rendeltetést nyerne. Schiller a kar fölelevenítésének tulajdonítá a siker főrészt. Ezért Weimarban a harmadik előadás után (1805. máj. 21.) a karról egy értekezést ír, mely most a darab előtt foglal helyet. Ez értekezés egyike az ízlés leg-érdekesebb kísérleteinek.

Egy pár szóval szükségesnek tartom méltatni, de mint jellemző tünetet hozom föl, hogy mikor Schiller a berlini előadás sikere által elragadtatva Ifflandnak ajánlatot tesz, hogy Oidipust színre alkalmazza, Iffland buzdítá, hogy térjen csak vissza Tell Vil-

moshoz, mely a nagy közönség számára való. — Humboldt Vilmos a *Braut von Messina* karát nem találta eléggé tiszta symbolumnak, mint a milyenné ohajtotta volna tenni a cselekvénynyel szemben. A romantikusok csak gúnnyal és megvetéssel szóltak Schiller e művéről. Különben e műről bebizonyult, hogy az élet közvetlen hatása, a korszellem fölavató szentsége nélkül tartós életű művet nem lehet írni.

Maga Schiller egy pár év alatt kiábrándult, Tellhez fogott egész kedvteléssel; belátta, hogy *Braut von Messina* inkább szép tanulmány mint valódi szabad költői alkotás. Hettner helyes érzéket árul el, midőn oda nyilatkozik, hogy a *Braut von Messina* ép vagy mellékműve (a görög *παράδειγμα* volna a legjellemzőbb kifejezés) Schillernek, mint Góthének az *Akhilleis*. — Boxbergernek igen helyes véleményét idézi Dúntzer, mely szerint Körner ítélete ma is beválik, ki állítá, hogy egy modern műben sem lehet az antik szellemet oly mértékben feltalálni.

„Fájdalom, — teszi hozzá — a darabnem csak a nagy közönségre nézve, de még az előítéletek miatt elfogult műveltekre nézve is igen finom“. Schiller törekvését, korának felfogását, az ízlés történetében érdekesnek mondható kísérletét a fentebbiekben azért vázoltam, hogy kimutassam azon mély hatást, melyet Schillerre Herten Theba ellen és a *Phoenissae* tett a *Braut von Messina* alkotásánál. E vázlat bizonyítja fejtegetéseink kezdetén kimondott azon állításunk igazságát, hogy Euripides és Schiller közti közelség a tér és időbeli nagy távolság mellett is szembetűnő. Az utánzás másod teremtetésre ihleti meg Schillert, ki nem hiába foglalkozott beható történelmi tanulmányokkal; mert nagy költő barátjánál Góthénél sokkal elevenebb történelmi érzékkel is birt.

Igaz, hogy *Braut von Messina* középkori hősök közé vezet, igaz, hogy a pogány emlékek és a keresztyén traditiók összeolvadnak a darab egész folyamában, mi a történelmi hűség rovására van, történelmi érzéket tanusít Schiller az antik dráma felfogásában és az a sajátos kísérlet, hogy egy középkori tárgyat kiragad a maga korából és a művészi koncepcio útján az antik szellem symbolumává bírja tenni: Schiller mélyreható szellemének, erős képzelmenének érett tehetségeinek legszebb tanujele,

A testvérgyűlölség tragikumának antik formáját oly tökéletesnek tartá, hogy bár más korban, más nevek alatt megtaláljuk nála Euripides alakjait. Don Cesar és Don Manuel: Eteokles és Polyneikes; Isabella-Jokaste. Az öreg Oidipus szerencsétlen átok verte alakját csak emlékezetben halványan adja vissza Isabella elhalt férje. De mielőtt az egybehasonlítás részleteihez fognánk adjuk elé egy pár vonásban a darab expositioját. — Messina trónját norman uralkodóház foglalta el. Ez uralkodóház erőszakos eszközökkel tartá fenn magát. Schiller élénk történelmi érzékkel jellemzi azt a titkos ellen-szenvet, melylyel az idegen uralom jármába hajlik Szicília. Düntzer vázlatosan el is meséli Szicília történetét az arab uralom alól történt felszabadítás óta. A kar „idegen hódítók“-nak mondja Messina urait. Sőt a kibékítés jelenetében a két testvér közt megosztott kar öregebbjei így szólnak az ifjabbakhoz:

Téged nem gyűlöllek nem te vagy ellenem,
Egy város szült minket:
Azok az idegen nemzetség.

Még erőteljesebben fejezi ki az elnyomás miatt keserűségét a következő passus:

És most magunkat mindnyájan szolgaságban látjuk: az idegen uralom igájában.

Mindazáltal az arab uralom után beállt fejetlenség megfékezésére és az állami rend megszilárdítására épen jó volt ez uralom. Ki átolvassa a következő pár verset:

Nép zaja elzúg,	De a fejedelmi fő
Név híre elvész	Egymaga tűn ki
Éjbe borítván	S fénybe ragyog
Bus feledékenységnek az árnya	Örök sugarával
Kort kor után.	Csókolja a Hajnal
	Őt a világ kinnagasló ormát.

Mintegy a történelem mozgó talajában látja meggyökerezni a monarchikus intézményt. Úgy, de maga az uralkodó család meghasonlott. A testvérgyűlölség tragikumára kedvező talaj állt készen Izabellát férje erőszakkal ragadta el nőül. Izabella atya ezért átokkal sujtolja. Ez átok teljesedésének első gyümölcse volt az engesztelhetetlen viszály a két fiu Don Manuel és Don Cesar közt. Izabella mindjárt az első jelenetben mondja Messina legidősebbjeiből álló kíséretéhez:

Ti láttátok, hogy friss erőben mint
Nőtték fel ők; de együtt nőtt velök
Az ismeretlen végzetes csirából
A szerencsétlen testvérgyűlölet.

Tehát sem féltékenység, sem uralomvágy, sem nő-csábítás által megokolva nincs a testvérgyűlölet. A sors tragédia a maga indokolatlanságával annál rejtelmesebb. Schiller pedig keresve kereste a sors tragédiának alkalmas motivumait. Schiller a Wallenstein táborában így nyilatkozik a tragikai művészetéről: „Sie zicht den Menschen in des Lebens Drang und wälzt die grössere Hälfte seiner Schuld Den unglücklichen Gestirnen zu.“

Göthe határozottan kijelenti a Wilhelm Meisterben: „Der Zufall wohl pathetische, niemals aber tragische Situationen hervorbringen dürfe, das Schicksal hingegen müsse fürchterlich sein und werde im höchstem Sinne tragisch.“

Nem terjeszkedem most ki azon tényre, hogy a görög tragikusok újabb méltatása minő ellentétben jött ez irányból kivált, Günther műve („Die Grundzüge der Tragischen Kunst“), de az kétségtelen, hogy Schiller a Braut von Messinában sokkal tisztábban és határozottabban viszi keresztül a sors befolyását a tragikum alakítására, mint a Wallensteinban. A két testvér-gyűlölség magva verhängnissvoller Samen! De még tovább terjed a Végzet befolyása. Az antik korban a hit étellel oly természetes összefüggésben összeforrott álom magyarázat alakjában nyilvánul a sors beavatkozása a szerencsétlen család életének intézésében. Az atya álmot lát: a nászágyból két borostyán nő ki. A kettő közt egy lilium, mely lángba borul és lángba borítja a házat. Egy magus úgy értelmezi ez álmot, hogy ha leánygyermek születik a családban az romlást idéz elő. Izabella leánygyermeket szül. Az atya szigorúan megparancsolja, hogy a gyermek kitétessék. Egészen antik emlékek felelevenítése. Oidipust kitették, Kyroszt elpusztításra szánták. Az anya egy szerzetest kérdezett meg, ez kétértelműen az álmot oda magyarázza, hogy mint Izabella szavaiból kiveszszük: „in heisser Liebe würde sie dereinst Der Söhne Herzen mir vereinigen“ tehát megmenti. Titokban felnöveli, zárdában tartja elrejtve: És a Végzet bevégi művét. A megmentett lányért lángba borul a két testvér. Ime a tragikai alap Schiller akkori aesthetikai felfogása szerint a görög tragédia mély hatása alatt. Schiller azon

benső okszerű összefüggést nem bírja létre hozni a vétség és tragikái cselekvény közt, mely Aiskhylosnál szépen kimutatható. Ugyanis Don Cesar és Don Manuel viszályának hagyományoszerű előzménye nincs meg. Eteokles és Polyneikes atyjokkal gúnyt űztek, azért vonták magokra az atya átkot. Ez átok nyilvánulása a thebai trón feletti versengés. A Braut von Messinában a véletlen nőrablás idézi elő a tragikai helyzetet. Másik igen lényeges különbség Schiller és a görög tragediák közt, hogy ezekben a két fivér tudja az atya átkát, míg a norman fejedelmi sarjak a kibékülés után tudják meg, mikor mindketten gyöngédséggel és szeretettel veszik körül anyjukat. És itt van a felfogásban a sark különbség. Schillernél egy újabb összeütközés pillanatában: a féltékenység által elragadott Don Cesar önfelelt indulatában öli meg testvérét. Aiskhylosnál nem a kivülről jövő átok voltaképi oka a katasztrophának, hanem az egyik testvér uralomvágya, a másik fivér bosszúja, tehát a szív örök szenvedélye és ama kétségbeesett felkiáltás:

„Hadd szálljon már alá Kokytos habjain
A Phoibos által oly nagyon gyűlölt fajunk“ (690—91.)

mint fentebb is említettük nem egyéb, mint egy daczos lélek kétségbeesett felkiáltása, melylyel az önbűne okozta szenvedését a végzetre tolja. A másik lényeges különbség, hogy míg Euripidesnél Jokaste kísérlete, a két ellenséges fivér kibékítése iránt meghíúsult, mert a gyűlölség mélyre ható okai a jellemeik alkatelemeivé váltak; addig Schillernél, Izabellának sikerül a két fivér oly szép és nemes kibékítése, mely könnyekre indítja még a hidegebb szemlélőt is. Schiller e kibékítés sikerével szemben állítja a kifejlés ellentétes fordulatát egy újabb erőteljes motívum: a két fivér végzetes szerelmének felhasználása utján. Tehát a modern világnézet legbecsesebb, legáltalánosabb szenvedélye: a szerelem foglalja el a két testvér lelkét mindent leigázó erejével. Paul de Saint Victor⁶⁾ éles elméjű megjegyzést tesz az antik költészet ama sajátosságára, hogy benne a szerelem alárendelt szerepet játszik. Sophoklesnél Antigone és Hainon nem is találkoznak a szinpadon, szerelmükről szó sincs. Számúzték Erost, a hatalmas istent a drámából, mert féltették roppant befolyásától a herosok erkölcsét. Euripides egész tüzeben merete színrehozni. A szen-

⁶⁾ Deux Masques Paris Calman Levy. 1880—1882.

vedélytől, melyet Phaidra szívében meggyújtott, származott kiolthatatlan láng, mely évszázak óta e világ minden színpadát emésztí. Schiller az összeütközést azzal teszi megrázóbbá, hogy ép a nővér, a két testvér által nem ismert nővér lesz a szerelem tárgya, kit Don Manuel elrabolt, kiért Don Cesar megöli testvérét. És e ponton eltér Lessingtől, kinek Nathánjában a templarius szintén szerelmesében: Rechában nővérét ismeri föl; de míg maga idejében ismeri föl, hogy váratlan örömforrását találja meg a testvérszeretemben, mely jótékonyan ellensúlyozza csalódott szerelmét; addig Beatrix testvérét még mind mint kedvesét siratja és Don Cesar még féltékeny e szerelemre az utolsó jelenetben, mit Saint Marc Girardin hibáztat is. De megjegyzem, hogy oly vak és mély szenvedély, mely testvérgyilkosságra ragadta Don Cesart: a váratlan fordulat után is kell, hogy nyilvánuljon. Girardin mély észrevételt tesz e pontra. Azt mondja: valamint a testben a nagy szenvedések elnyomják a kis szenvedéseket, a lélekben is a jó és a nagy gondolatoknak el kell nyomniuk a kisebbeket. E tekintetben megdicséri Voltaire: „Adelaide du Guésclin-jét“, melyben egyenesen meg lehet találni a forrást, a honnan meríté Schiller a két testvér közös szerelmének és e szerelemből keletkező gyűlöletnek eszméjét: Voltaire e darabját 1734-ben adták elé, de megbukott. 1752-ben „Amelie ou le Duc de Foix“ cz. alatt újra színre hozta; ekkor ugyan az a darab sikert aratott, 1765-ben e régi czim alatt adatta újra. E darabban Vendôme és Nemours ellenséges táborban, különböző politikai meggyőződés mellett kelnek síkra, de Vendôme szerette Nemourst. Maga mondja, hogy Adelaide után legjobban szereti:

„Az emberek közt legdrágább nekem
Súlyos csapást mérne halála rám
S te volnál csak egyetlen vigaszom.“

De Nemours sebet kap és sebesülten kerül a győzelmes Vendôme elé. Vendôme testvéri szeretettől áthatva mondja:

„Már csak fivérem vagy, mily ödes údv,
Hadd mossam könnyeimmel meg sebed.“

És minő tragikus ironia! Vendôme féltékeny; kutatja vetélytársát „Vil objet“-nek nevezi. Nemours a tragikai összeütközés idegét feszíti meg e szavaival: „Méltatlan választásért, hogy vádolhatod?“

Vendôme: De hát, fivér, te őt még menteni mered. Végre kipattan a titok. Vendôme kérelhetetlen. Kiadja a parancsot Nemours

megölésére. Kiadja a rendeletet, hogy jellövessel adják tudtára, testvére halálát. És ez utolsó pillanatban ellágyultan gondol a gyermekkor édes emlékeire:

„Boldog gyermekkor! Édes gerjedelmek!
Minden álomnak ő meghittje volt;
Szívünk mily ártatlan áradozással
Kezde tanulni: mit tesz érzeni.

Coucy kiadja a jelt, de színből, mert Nemourst nem végeztette ki. A lelkiismeret furdalása megtható módon áll elé. Ekkor jelentik, hogy testvére él. Coucy tudta, hogy a megbánás nyitja meg szemeit. Vendöme megbocsát Nemoursnak és átengedi Adelaide-ot Saint Marc Girardin, ki e részleteket közli, Schiller ellen hozza fel a Vendöme lelkében véghez ment nemes katharsist. Én sokkal helyesebbnek tartom Schiller felfogását, ki ha a kibékítési jelenet által gyengíti is a tragikai alapot; azon szép fordulattal, mely Don Cesart a történetek után anyja, sőt nővére együttes kérése következtében beállt ellágyulás mellett is Don Manuel rávatalának láttára az öngyilkosságra indítja és pedig gyönyörű ellentétül a vér lobbanó hevében elkövetett gyilkosságnak helyes tudatos expiatiojául: a valódi tragikai légkörben tartá meg a cselekvényt. Schillernek élénk érzéke volt a tragikum iránt. Már csak Izabella alakjában minő finom felfogással találja meg a valódi tragikai bünhődést. Izabella férje paransa ellenére megmenti leányát: a végzet kerekét fogja meg gyöngye kezével. Leánya hollétét akkor árulja el, mlkor a két fivér kibékítése által a keresztyén álommagyarázó azon kijelentést vélte valóban teljesülni, hogy fiai szívét a nővér egyesíti vele hő szerelemben.

Elárulja leánya hollétét. Keresik. Nem találják, mert Don Manuel elrabolta. Ugy, de Don Cesar elől rabolta el. Izabella azt hiszi, rablók ragadták el. Don Cesart maga küldi, hogy keresse föl. Ez fölkeresi és utóléri . . . a testvért. Izabella tragikai csalódása teljes. A forró szerelem a gyűlölet lángját szítá a két testvér szívében. Don Manuel zárkozottságán mult, hogy a kibékülés alkalmával nem vallá be az őszinte, az egyenes lelkű Don Cesarnak titkát, hogy kedvese van, kit a zárdából elragadt. Ha maga idejében tudja meg Cesar: nem jön létre a váratlan találkozás, melynek hatása alatt a hirtelen lobbanó Cesar szörnyű tettét elkövette. A tragikai vétségtől Beatrix sem ment; mert ő az által, hogy kedvese akarátja ellenére

az öreg fejedelem temetésére lopózott el és a rejtekhelyéből, a biztos kertből még a kolostor templomába is be merészelt menni. Don Cesar figyelmét és lángoló szenvedélyét kelti föl, minek következménye lett a Don Cesar végzetes tette. Minő éles szemmel látja meg Schiller a sors szövevényében a tragikai veres fonalat! Izabella a legboldogabb pillanatban örömét fokozni akarván keresi leányát, hogy egyttal nővérrel is ajándékozza meg fiait jutalmul kiengesztelődésüknek: és ép e keresés vezette Don Cesart a Don Manuel által elrejtett titok nyitjára, mely felgyújtá a lelkében elhamvadtt gyűlöletet és a kitört vész magával sodort és elperzselt mindent. Csakugyan a két borostyán közt a lilium lángba borulván, lángba borítá a házat. Don Cesarban még a tragikai katharsis is symbolizálva van. Mert ő a tett után kész az öngyilkosságra. Izabella kérésére nem rendíti meg eltökélt szándékában. Végre maga Beatrix kéri, erre kész élni. Így szól:

Csalárd anyám így tész próbára hát!
 Új küzdelembé dobsz te vissza, hogy
 A napnak fénye még drágább legyen
 Az örök éjbe vivő útamon?!

És ott áll Beatrix: Szívében az elvesztett szerelem sajnó sebével. Ott áll ő: kéri anyját, legyen ő az áldozat. E szó kipattantja a földi szenvedélyt: a gyűlölet utolsó szikráját Cesar szívéből: keserűen mondja:

Élünk vagy meghalunk nem bánja már,
 Csak kedvesével egyesüljön ő.

Ekkor fejlődik az a párbeszéd, melynél mélyebben meghatót kevés tragikai helyzet sugalt költőnek:

Beatrice: Féltékeny vagy fivéred holt porára?

Don Cesar: Ó bánatodban boldog éltet él.
 Halottaknál én holt leszek örökké.

Beatrice: Fivérem!

Don Cesar: Nővér sirsz te értem is?

Beatrice: Él jó anyánkért.

Don Cesar: Mit szólasz? Anyánkért?

Beatrice: Élj értte nővérednek vigaszul.

A kar: (Bohemunt.)

Oh győzelem! Im nem állhat ő ellent,
 Nővére szavára legottan enged!
 Vigasztalan anyja! Adj helyt a reménynek,
 Fiad marad ő, választja az éltet.

Ekkor hallatszik a gyászdal. Meglátja Don Cesar a gyászravalt és feléfordulva mondja:

Nem, nem fivér! Nem vonom tőled el
 Áldozatod... a sírból szózatod
 Hatalmasabb, mint anyám könnyei,
 Hatalmasabb, mint szerelem fohásza.

Bosszúlatlanul nem maradhat e gyilkosság. A bosszút önmaga hajtá végre. Utolsó szavai egybefoglalják a tragikai pálya összes emlékeit:

A könnyet láttam, mely folyt értem is,
 Szívem kibékült; utánad megyek.

Tehát Beatrix könnye, melyet bírt még érte: a kedvese gyilkosáért, de a szerencsétlen fivérért is hullatni; magában olvasztja a testvérgyűlölség tragikumát, de nem olvad el benne, mint azon darabokban, melyet a klasszikai szellemtől valódi ihletet nem vettek, hanem visszatükrözik benne, mint a költészet bívös tükrében. Saint Marc Girardin e tragedia kathartikus hatását mintegy összefoglalva látja Don Cesar utolsó jelenetében. Szavai ezek: „Don Cesar halálában mindazon érzelmeket élvezi, melyeket egész életében nem élvezhetett. Megsiratva és szeretve hal meg és a mi utolsó perceiben meghatva testvérel kibékülve hal meg és ép halála által kibékülve, mely kiengesztelés és veszeklés dühös szenvedélyéért. Halála megvigasztal, mint minden valódi jó vigasztalás.“ Midőn Don Cesar így szól a karhoz:

A halál isteninek tartozásomat
 Róvom elébb le, más az élet istene.
A kar: A meddig sűt a nap, van még remény, de a
 Haláltól mit se nyersz. Gondold te jól meg ezt.

kifejezi a tragikai kényszerűséget, mely a hős szemét elfordítja e világtól és a rejtélyes világ felé irányozza, hol igazság honol. De Schiller nemesak a tragikum iránt bir kiváló érzékkel, hanem a tragikum antik formája iránt is. És művének ép az ad kiváló érdeket, hogy e formát is megkisérti föleleveníteni. E forma első tényezője a kar.

Említettük, hogy Schiller a Braut von Messina harmadik előadása után 1803-ban egy értekezést irt a karról⁷⁾ Ez értekezés

7) Ueber den Getrauch des Chors in der Tragoedie.

a kart a művészi kompozitio erkölcsi eszménye hordozójául tünteti föl. Azon ellenvetésre, hogy a közönség ízlése nem kívánja többé a cselekvénynek a kar által való félbeszakítását, azt feleli, hogy nem közönség vonja alá a művészetet, a művésznek kell felemelni. Az erkölcsi eszmék magaslatára való e fölemelésének, tényezője lehet a kar. A külesemények: a realis élet utánzása még nem művészet. „Ép azért, mert a valódi művészet valami tárgyi igazságot tűz ki feladatául, nem elégedhetik meg a valóság látszatával; magára az igazságra, a természet szilárd és mély alapjára épiti ő fel eszményi épületét.“

E gondolatát Schiller világossabbá teszi a következővel: Phantastikus képeket önkényesen sorozni egymás mellé még nem az eszmény világába menés; a valóságot utánözva visszaadni még nem a természetet adni vissza. Schiller e két véglet kiengesztelésének hatalmas eszközeül tekinti a kart. Nyomósan mondja: Ha a kar csak arra szolgálna, hogy a naturalismusnak nyílt és becsületes háborút izenne, eleven falként lehet tekinteni, melyet a tragedia von maga körül, hogy a való világtól tisztán elzárja magát és eszményi alapot teremtsen, költői szabadságát megvédje. A kart a hős körül csoportosuló mellék alakok, kivált a bizalmas nem pótolja. Nem szándékom Schiller ez állításával szemben az aesthetika mai álláspontjáról fölvenni a keztyűt, e ponton Schiller érvelése leggyengébb; mert az élet realis világából meritett alakok ép úgy kidomborithatják az erkölcsi eszmét, a tragikai vagy komikai alapot, melyen a művészet épiti épületét. Schiller azon fogása, hogy a kart, mely az antik tragediában a történelmi fejlődés által létrehozott és életerővel felruházott szerv volt, most művészet szervévé tette: egy mély elmének a klasszikai költészet formáihoz való babonás ragaszkodására mutat és minket jelen alkalommal ez oldalról érdekel. Schiller egy hasonlattal teszi szemlélhetővé gondolatát. „Mint a képzőművészet a ruházat, ép úgy szövi át és veszi körül a tragikus költő szigoruan megszabott cselekvényét és cselekvő hőseinek határozott körvonalait oly ruházattal, melyben mintegy bőven redőzött bibor ruhában a cselekvő hősök szabadon és nemesen az önmérséklet méltóságával és nyugodt magatartással mozoghatnak.“ Tehát a draperia szerepét képviseli a kar.

A Kazinczy eszménye: „edle Zurückgezogenheit“ volt a német klasszikai iskola eszménye Kazinczi ennek volt hű tanítványa. A tragikai szenvedély és szenvedés a maga közvetlenségébe absorbeal: a kar az egyensúlyt létrehozza. „A kar — folytatja Schiller szép fejtégetésit — megtisztítja a tragikai költeményt az által, hogy a cselekvénytől elkülöníti a reflexiót és ép ez elkülönítés útján ruházza föl költői erővel; épen úgy, mint a képzőművészet az öltözet közönséges szükségességét a gazdag draperia által kellemessé és széppé varázsolja át.“ Schiller aesthetikai felfogásának alapja, hogy a játék fesztelen szabadsága a művészet világa: a kényszerűségből feloldó hatalom a művészet. A tragikai benyomások a megrázó hatások által megzavart lelket a kar a reflexio tisztázó erejével nyugalomra csillapítja. Schiller gondolatainak e vázlata után fölvetjük a főkérdést, miért ez eszméket ismertettük: sikerült-e a kar megalkotása azon szellemben, melyben Schiller kigondolta? A Braut von Messinában voltaképp *δύο κάρ* (kettős kar) van Don Manuel és Don Cesar kíséretéből alakítva.

Humbold Vilmos kifogásolta Schiller ez eljárását, melylyel a kart kivetköztetvé idealis egységből és a realis viszonyok körébe vonta. Mi ép e kettős karban találjuk meg az antik kar képét, mert a cselekvény természetéhez símul. A kar a maga idealis egységében Schlegelék találmánya, melyet Sophokles egy pár darabjának karából kiindulva és a régi theoretikusok: Aristoteles és Horatius megjegyzéseinek túlvitt követése útján teremtett a német klasszicizmus. Schillernél a testvéri gyűlölség tragikumának a végzettel összefüggését képviseli. Miként domboríthatná ezt ki élesebben, mintha a kart a két testvér közt megosztja? Mindjárt föllepésekor a kar egyik része a békét, a másik a harcot hirdeti. A kibékülésnél nyujtanak testvérkezét. Ha a két testvér megkapja az anya szeretetében a kibékülés alapját, a kar a hazaszeretethen olvad egybe. Egybeköti őket az elégedetlenség a viszálykodó uralkodó ház iránt.

Hódítani jó, megy is az idegen,
Maradunk mi, rabul bár, itt szüntelen.

Gondolatokban oly gazdag a kar, hogy külön méltatást érdemelne.

Mi Schiller e művét bebató tárgyalás alá ez alkalommal nem vettük, mert csak a testvérgyűlölség tragikumának művészi fel-

dolgozásával foglalkozunk. E szempontból mondhatjuk, hogy a *Braut von Messina* kar énekei a kompozitioval életeleven szervi összefüggésben vannak hozva. Még az antik kifejezések, a klasszikus költészet istenei prosopopoeikus alakjának használata is befoly arra, hogy a kar a mult ódonszerű bélyegével ruháztassék föl. Schiller ki is jelenti a karról írott értekezésében, hogy a költészetnek joga van a különböző vallásokat, mint kollektív egészet fogni föl a képzelet alkötésében. „Minden vallás leple alatt — mondja szószerint — maga a vallás lappang, az isteni eszméje és a költőnek szabadságába kell állania ezt oly alakban fejezni ki, melyben neki legkényelmesebb és legtalálóbba.” Düntzer többet mond és ezzel túllő a czélon.

Düntzer a történelmi emlékekben is igazolva látja a különböző vallások reminiszentiáit, mert Szicília három religionak: a keresztyén arab és görög-latin religionak küzdhelye volt. Ez még nem jogosít föl senkit arra, hogy a kar vallásos világnézete ellenére alkossa meg művét. De Schiller ezt nem is teszi. A költői szabadság, melylyel eszméit, reflexioit érzékelteti az antik vallásos kifejezések által: a renaissance oly szabadalma, melyet még senkinek sem jutott eszébe elvitatni az antik költészet tanulmánya közt felnöött költőtől. Hogy a kar keresztyén világnézet alapján áll, azt több hely bizonyítja, de álljon itt a fentebb idézet helyen kívül, mely a monarchikus princípiumot magasztalja a következő passzus, melyet Berengar, Don Manuel karának vezetője zeng el:

„Szép a szelid fény,
Melyet a hold szór,
Míg körülötte csillagok égnek;
Szép az anyának
Fenségteli areza
Ninesen a földön
Tüzes fiai közepette;
Nincs neki, nincs párja sehol.
Fent van az élet
Égbe magasló
Ormin a szépnek báj köriben
Koszoruzva tökélyét e földi világnak
Nem még az egyház, az isteni, sem nyujt
Szébbet a mennyei trónnak öln,
Szébbet nem nyujt
Még a művészet az égnek e lánya
Sem, minő szép az anya fiával!”

A földi viszály kibékítője: az anya: a természet.

Csak a természet hű magához, ő élő képe.

Nyugszik szilárdon örök horgonyon,

Ha ingna minden is a földi lét

Vihar — korbácsolt zugó habjain.

A kar megosztását nem indokolja-e maga a karnak nyilatkozata a kibékülési nagy jelenet után, midőn így szól:

„Ha fivérek a vérnek kapcsán

Mi polgárai egy hazaföldnek!“

A testvéri viszály kibékítését követő nyugalmat szebben nem érzékeltethetné semmi, mint a hazaszeretetben egybeolvadó kettős kar. Az események logikáját kifejezni jobban hogyan lehetne, mint a kar sejtelem teljes szavai által a kibékülés örömteli pillanatában: Cajetan így zengi dalát.

Súlyosabb tények megestek,

Hogy lehetne elfeledni, megbocsátni?

Még nem értem én a végit,

Bősz sejtelmek árnya kísért.

E kar a görög tragikai kar mintájára képviseli a multat és a jövőt: amazt az emlékezet, emezt a sejtelem útján varázsolja elé. Mig az idézett szavak a sejtelmet fejezték ki, a multról szól a kar következő nyilatkozata:

Megátkozott volt méhe ez anyának

Viszályt, versengést kelle szűlnie.

Schiller vetélkedik Aiskylos *ἔμνος δεισιμος*-ával Orestest, az átok bilincseibe verő kardal írójával azon passus megírása által melynek festői rythmusa a Don Cesar által elkövetett gyilkosság lelkiismereti marcangolását szépen szemléleti:

Ámde jaj, jaj ki megölte,

Ki bátor büszkén megy tova ott!

Föld mélyébe alá, alá

Folydogálva száll a vér.

E szavak jelentésén, borong az egész cselekvény tragikai megoldása, melyet Don Cesar az öngyilkosság kényszerű gondolatára ébredvén kifejez e tömör gondolattal: Hatalmas közvetítő a halál. Igen: a tragikai mrgoldás isteni követe: a halál. Nem hiában féltékeny Don Cesar testvére szerencséjére, ki a halál által:

„Túl e világ minden tusáin
Megistenült már, az emlékezetben.“

Az utolsó három verssor, melyet az idézetek már a elkoptattak,
soha el nem koptatható, elévülhetetlen igazságot fejez ki.

Tudom ez egyet s tisztán érezem:
Nem a legfőbb ez a földilét,
De a rosszak közt legrosszabb a bűn,

A bűn, melynek az egyházi atyák előképét látták a testvérgyilkos Kainban; a bűn, melynek legsötétebb árnya borong a görög klasszikai mondákban, melyek a 'testvérgyilkosságra vonatkoznak, a bűn, melynek három lángszellem költői alkotásában tüntetem föl bűnhődését a legszebb formában: a testvérgyűlölet tragikumában.

Hegedűs István.